

Gordana Blagojević

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ
ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΨΑΛΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
«ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ»
ΣΤΟ ΝΟΒΙ ΣΑΝΤ, ΣΕΡΒΙΑ¹

Κάθε εποχή μας φέρνει με διαφορετικό τρόπο σε επαφή με τη μουσική, ωστόσο, είτε με μουσικοδιδάσκαλο είτε αυτοδίδακτος, είτε από στόμα σε στόμα είτε μέσω των σύγχρονων μας πολυμέσων, αυτό που παραμένει το ζητούμενο για την μουσική «μύηση» του μαθητευόμενου είναι η εμπνευσμένη διδασκαλία!

Η Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική αποτελεί το παλαιότερο είδος εκκλησιαστικής μουσικής παράδοσης στα Βαλκάνια, μία μουσική που στην εποχή μας συνεχίζει να εξελίσσεται. Αποδεχόμενοι οι Σέρβοι την Ορθοδοξία από το Βυζάντιο υιοθέτησαν και τον τρόπο της εκκλησιαστικής ψαλμωδίας². Ιδιαίτερη επιρροή στην ανάπτυξη της εκκλησιαστικής μουσικής στη μεσαιωνική Σερβία είχαν οι διασυνδέσεις με το Άγιον Όρος και ιδιαίτερα με τη Ι.Μ. Χιλανδαρίου, καθώς και με τους Αγίους Τόπους. Τα εκκλησιαστικά μέλη είναι τα αρχαιότερα και το πλέον μακρόβιο γραπτό είδος σερβικής μουσικής. Οι ιδιαιτερότητες της σλαβικής γλώσσας απαίτησαν κάποιες ρυθμίσεις ώστε να επιτευχθεί η προσαρμογή στην ψαλμωδία των βυζαντινών μελών. Με αυτόν τον τρόπο η σερβική πρωτοτυπία στην ψαλτική δημιουργία αναδεικνύεται σε όλους τους τομείς της εκκλησιαστικής μουσικής³.

¹ Το άρθρο αυτό είναι αποτέλεσμα της έρευνας που πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Ινστιτούτου Εθνογραφίας της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών, με την οικονομική υποστήριξη του Υπουργείου Παιδείας, Επιστημών και Τεχνολογικής Ανάπτυξης της Δημοκρατίας της Σερβίας και βασίζεται στη Συμφωνία για τη χρηματοδότηση της επιστημονικής έρευνας το 2025 με αριθμό: 451-03-66/2024-03/ 200173 από 05/02/2025. <https://orcid.org/0000-0001-7883-8071>

² Lazar Mirković (1918), *Pravoslavna liturgika I*, Sremski Karlovci, σ. 270.

³ Dimitrije Stefanović (1961a), “The Earliest Dated and Notated Document of Serbian Chant”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 7: 187–196. Του ιδίου

Δια μέσου των αιώνων η ορθόδοξη εκκλησιαστική μουσική δέχτηκε πολλές και σημαντικές επιρροές με αποτέλεσμα να εξελιχθεί και έως ένα βαθμό να μετασχηματισθεί. Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα η σερβική κοινωνία υπέστη διάφορες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Σερβικά μεσαιωνικά χειρόγραφα, μεταξύ των οποίων και χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής υπέστησαν καταστροφές κατά τη διάρκεια του Πρώτου και Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Κατά τη διάρκεια των αυστροουγγρικών βομβαρδισμών του Βελιγραδίου στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο καταστράφηκε ένα μέρος του περιεχομένου της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στο βομβαρδισμό του Βελιγραδίου στις 6 Απριλίου του 1941 κάηκε όλο το περιεχόμενο της Εθνικής Βιβλιοθήκης⁴.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Σερβία έγινε μέρος της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας⁵. Η Ορθόδοξη Εκκλησία διώχθηκε⁶. Οι αλλαγές αυτές όπως ήταν αναμενόμενο είχαν αντίκτυπο και στην εκκλησιαστική μουσική δημιουργία και πράξη.

Σήμερα στη Σερβία με τον όρο σερβική εκκλησιαστική μουσική εννοείται η μονοφωνική μεσαιωνική μουσική της βυζαντινής και μεταβυζαντινής παράδοσης, η μεταγενέστερη σερβική εκκλησιαστική μουσική (η λεγόμενη και λαϊκή εκκλησιαστική μουσική), καθώς

(1961b), “Izgoreli neumski rukopis br. 93. beogradske Narodne biblioteke – jedini poznati muzički spomenik iz srpskog srednjeg veka”, *Bibliotekar* XIII (5): 379-384. Του ιδίου (1961c), “Nekoliko podataka o grčkom uticaju na srpsko crkveno pojanje”, *Bogoslovje* V (XX)/ 1-2: 107-111. Του ιδίου (prir.) (1975), *Stara srpska muzika – primeri crkvenih pesama iz Xvveka*, Posebna izdanja, knj. 15/I, Beograd: Muzikološki institut SANU. Milorad Lazić (1984), “Etos vizantijskog crkvenog pojanja”, *Teološki pogledi*, 3-4. Beograd, σσ. 239-240.

⁴ Ljubomir Durković-Jakšić (1984-1985), “O propasti Narodne biblioteke u Beogradu 1941. i sudbini njenih retkosti”, *Arheografski prilozi* 6-7, σσ. 7-50. Dejan Ristić (2019), *Kuća nesagorivih reči: Narodna biblioteka Srbije 1838-1941*, Beograd: Narodna biblioteka Srbije.

⁵ Ljubodrag Dimić (2001), *Istorija srpske državnosti: Srbija u jugoslaviji*, Beograd: SANU.

⁶ Radmila Radić (1995), *Verom protiv vere: Država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije. Radmila Radić (2002), *Država i verske zajednice 1945-1970*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

και η πολυφωνική χορωδιακή μουσική (έργα εκκλησιαστικής μουσικής συγκεκριμένων μουσουργών)⁷.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, ενώ η Γιουγκοσλαβία τελούσε υπό διάλυση, σημειώθηκε ένα αυξημένο ενδιαφέρον για την παράδοση μέσω της αναζήτησης της εθνικής ταυτότητας των εθνικοτήτων που αποτελούσαν την Ομοσπονδία. Έτσι, οι Σέρβοι άρχισαν να αναζητούν βαθύτερα την παραδοσιακή τους κληρονομιά φέρνοντας εκ νέου στην επιφάνεια τη σχέση τους με την βυζαντινή παράδοση, κάτι που αποτέλεσε γέφυρα με το πολιτισμικό έργο των προγόνων τους⁸.

Σημαντικό ρόλο στην αναβίωση της βυζαντινής ψαλτικής στη Σερβία από τα τέλη της δεκαετίας του '80 και τις αρχές της δεκαετίας του '90 του 20^{ού} αιώνα έπαιξαν δύο μοναστηριακά κέντρα και ένα κέντρο στην πόλη Βελιγραδίου. Αυτά είναι στον βορρά η Ιερά Μονή των Αγίων Ταξιάρχων στο Kovilj (Κόβιλ) κοντά στο Νόβι Σαντ, και στο νότο η Ιερά Μονή του Αγίου Πρόχορ Πσίνσκι κοντά στο Βράνιε, στην οποία ζούσε ο μακαριστός ηγούμενος αρχιμανδρίτης Παΐσιος (Tanasijević) Χιλανδαρηνός (1957-2003), και πρώην ηγούμενος της Ι.Μ. Χιλανδαρίου⁹. Ο τελευταίος, μετά από 15 χρόνια εμπειρίας της μοναχικής ζωής στο Χιλανδάρι, μπόρεσε να μεταφέρει το πνεύμα και την παράδοση του Αγίου Όρους στη Σερβία¹⁰. Δίπλα του έμαθε και ο πρώτος αναστηλωτής της βυζαντινής ψαλτικής σε κοσμικό, αστικό περιβάλλον στο Βελιγράδι, ο Βλάδιμιρ Γιοβάνοβιτς (Vladimir

⁷ Ivana Perković Radak (2008), *Od anđeoskog pojanja do horske umetnosti. Srpska horska crkvena muzika u periodu romantizma (do 1914. godine)*, Beograd: FMU, Muzikološke studije – disertacije, sveska 1, σ. 5.

⁸ Gordana Blagojević (2019), “Contemporary composer Vladimir Jovanovic and his role in the renewal of church Byzantine music in Serbia from the 1990s until today”, *Interdisciplinary Studies in Musicology* 19, σ. 13.

⁹ Της ιδίας (2005), “O recepciji crkvene vizantijske muzike u Beogradu krajem 20. i početkom 21. veka (ili kako je Stevan Mokranjac postao ‘stariji i srpskiji’ kompozitor od Stefana Srbina)”, *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 53, σσ. 164-165.

¹⁰ Της ιδίας (2017), “Arkhimandrit Paisy (Tanasievich) Hilandarets kak pevchy: ego rol' v rasprostranении afonskogo ifosa vizantiyskogo peniya v Serbii v kontse 20 i nachale 21 veka”, *Bogoslužebnye praktiki i kul'tovye iskusstva v sovremennom mire*. Maykop: Rossiysky gumanitarny nauchny fond Ministerstvo obrazovaniya i nauki Rossiyskoy federatsii FBGOU VO “Adygeysky gosudarstvennyy universitet”, σσ. 39-50.

Ιονανονιέ, 1956-2016), ο ιδρυτής της πρώτης χορωδίας βυζαντινής μουσικής «Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός», σύγχρονος Σέρβος συνθέτης έντεχνης ηλεκτρονικής μουσικής από το Βελιγράδι, επί πολλά χρόνια συνεργάτης της Κρατικής Ραδιοφωνίας του Βελιγραδίου και παραγωγός ραδιοφωνικών εκπομπών. Σπουδαίο ρόλο στην γνωριμία του ευρύτερου κοινού με την εκκλησιαστική βυζαντινή μουσική παράδοση έπαιξε ο κύκλος εκπομπών του Γιοβάνοβιτς με τίτλο «Η ψαλτική παράδοση του Αγίου Όρους», που μεταδόθηκε στο Τρίτο Πρόγραμμα του Ραδιοφώνου Βελιγραδίου την περίοδο από 5 Νοεμβρίου 2006 έως 31 Μαρτίου 2008¹¹.

Η χορωδία αυτή ήταν μέρος της ψάλτο-αγιογραφικής αδελφότητας «Άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός», η οποία ιδρύθηκε το 1989 στο Βελιγράδι με σκοπό την αποκατάσταση ολόκληρης της εκκλησιαστικής βυζαντινής τέχνης στη Σερβία, δηλαδή όχι μόνο ψαλτικής αλλά και αγιογραφίας και φρέσκο τεχνικής στις τοιχογραφίες¹².

Η χορωδία έλαβε μέρος σε ακολουθίες στους ιερούς ναούς του Αγίου Αλεξάνδρου Νέβσκι και των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου.

¹¹ Για τον Βλάδιμιρ Γιοβάνοβιτς έχουμε μιλήσει σε προηγούμενα συνέδρια: Της ιδίας, «Η “Νέα Μέθοδος” στο Βελιγράδι του 20^{ού} αιώνα – το παράδειγμα της χορωδίας “Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός”», *Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής Τέχνης, ΣΤ΄ Διεθνές Συνέδριο Μουσικολογικό και Ψαλτικό, Αθήνα 21-23 Οκτωβρίου 2015*, «Οι τρεις Διδάσκαλοι: Χρυσάνθος, Γρηγόριος, Χουρμούζιος και η Νέα Μέθοδος Σημειογραφίας. 200^η επέτειος: 1814/15-2015» (υπό δημοσίευση). Gordana Blagojević-Aleksandra Pavićević (2018), “Od elektroakustičke muzike do vizantijskog pojanja i vice versa: Vladimir Jovanović, kompozitor”, *Etnoantropološki problemi* god. 13 sv. 2 (n.s.): 327-344. Gordana Blagojević (2019), “Contemporary composer Vladimir Jovanovic and his role in the renewal of church Byzantine music in Serbia from the 1990s until today”, *Interdisciplinary Studies in Musicology* 19: 13-32.

¹² Η ομάδα των αγιογράφων της αδελφότητας αποτελούνταν από τους: Predrag Stojković (έπειτα ιερομόναχο Λάζαρο, ηγούμενο της Ιεράς Μονής Zagrađa στο Μαυροβούνιο, 1958-2021), τον Zoran Grebenarević, τον Slavoljub Radojković (σήμερα κληρικό της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας), τον Vladimir Kidišević (συντηρητή έργων τέχνης) και τον Gavril Marković (ιστορικό τέχνης). Περισσότερο βλ στο: Gordana Blagojević (2011), “Ikona kao roba: jedna ilustracija pravoslavnog identiteta u Srbiji danas”, *Antropologija, religije i alternativne religije – kultura identiteta*, ur. Danijel Sinani, 221-237, Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, σ. 224.

Στην αρχή η χορωδία αποτελούνταν από δύο ομάδες ψαλτών (αντρικό και γυναικείο ψαλτήρι), οι οποίες έψαλαν στις ακολουθίες αντιφωνικά, εναλλάξ¹³. Με την πάροδο του χρόνου, από το 2000 έως σήμερα έμεινε η γυναικεία ομάδα ψαλτριών η οποία καμιά φορά ψέλνει κάποια μέλη με βυζαντινό τρόπο στο Ι.Ν. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου.

Την Νέα Μέθοδο από τον Γιοβάνοβιτς διδάχθηκαν κάποιοι οι οποίοι στη συνέχεια έγιναν οι ίδιοι χοράρχες, όπως π.χ. ο νυν μητροπολίτης του Šabac κ. Ιερόθεος (Petrović), από την Ιερά Μονή των Αγίων Ταξιαρχών στο Kovilj και ο Νίκολα Ποπμιχάιλοφ (Nikola Popmihaajlon, 1968) δάσκαλος της Ψαλτικής Τέχνης από το Βελιγράδι¹⁴. Ο Ποπμιχάιλοφ έχει ιδρύσει τη χορωδία «Ο Μωυσής Πέτροβιτς» το 1996 στο παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στην Ορθόδοξη Θεολογική Σχολή Βελιγραδίου, με την ενθάρρυνση και την ευλογία του π. Παναγιώτη Καρατάσιου, του ιερέα της ελληνικής κοινότητας Βελιγραδίου¹⁵.

Η χορωδία συμμετείχε τακτικά σε ακολουθίες σ' αυτό το παρεκκλήσι την περίοδο από το 1996 έως το 2005. Η κυριακάτικη Θεία Λειτουργία ψάλλονταν στα ελληνικά και στα σερβικά. Η έρευνά μου μέσα από συνομιλίες με τους ανθρώπους οι οποίοι παρακολού-

¹³ Gordana Blagojević (2015), «Βυζαντινό μέλος και ταυτότητα φύλου: συγκριτική μελέτη της κατάστασης στη Σερβία και την Ελλάδα», *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής Τέχνης: Τὰ γένη τῆς (Ελληνικῆς) Βυζαντινῆς Ρυθμοποιίας καὶ τρέχοντα Ψαλτικά Θέματα»*, Αθήνα 8-11 Δεκεμβρίου 2009, Αθήνα: Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος-Ίδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, σσ. 331-342.

¹⁴ Της ιδίας (2020), “Dijalog vizantijske crkvene i tradicionalne narodne muzike: Društvo ‘Mojsije Petrović’ iz Beograda”, *Prisustvo tradicionalne muzike u Srbiji danas, u izmenjenom radnom i prazničnom svakodnevlju*, Niš: SANU, Ogranak SANU u Nišu, σσ. 55-70.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 59. Της ιδίας (2022), «Σύγχρονοι Έλληνες μετανάστες στη Σερβία. Ζητήματα εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας», Μανόλης Γ. Βαρβούνης - Θανάσης Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Ελληνισμός και Βαλκάνια - αμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)*. Πρακτικά 4^{ου} Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών, Κομοτηνή 22-24 Νοεμβρίου 2019, τόμος Γ2', Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών - Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας - Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας (Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας 13, 14, 15Α, 15Β), σσ. 743-753.

δησαν εκείνες τις λειτουργίες, έδειξε ότι «η ενότητα της μελωδίας τους άφησε την πιο δυνατή εντύπωση. Η μελωδία ήταν βυζαντινή και η μόνη διαφορά ήταν στη γλώσσα στην οποία ψάλανε». Αυτό, όπως λένε, «δημιούργησε [σ' αυτούς] ένα αίσθημα ενότητας μεταξύ των Ορθοδόξων Χριστιανών»¹⁶. Το 2012 ο Ποπμιχάιλοφ ίδρυσε τη Σχολή Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Ψαλτικής Τέχνης «Ο Μωυσής Πετρόβιτς» και το 2014 το ομώνυμο σύλλογο¹⁷.

Τη δεκαετία του 1990 οι αντιδράσεις των κληρικών και του ποιμνίου σχετικά με το «πρωτοποριακό» άκουσμα της βυζαντινής μουσικής ήταν αρκετά διαφορετικές και κυμαίνονταν μεταξύ της ενθουσιώδους υποδοχής και της απόρριψης, με την τελευταία να προέρχεται ως επί το πλείστον από εκείνους που σαφώς προτιμούσαν τον ήχο των τετράφωνων χορωδιών. Στους περισσότερους από αυτούς τα διαστήματα του σκληρού χρώματος κατά κανόνα θυμίζουν τούρκικη ή αραβική μουσική¹⁸.

Για παράδειγμα, στη Μητρόπολη Βελιγραδίου-Κάρλοβατς, η χορωδία «Ο Μωυσής Πετρόβιτς», η οποία όπως έχουμε ήδη αναφέρει έψαλε στην Ορθόδοξη Θεολογική Σχολή, δεν είχε προβλήματα, αλλά την ίδια περίοδο στην χορωδία «Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός», η οποία έψαλλε στις ενορίες προφορικά, απαγορεύτηκε να ψάλλει το βυζαντινό μέλος.

Από το 2021, με την ενθρόνιση του νέου Πατριάρχη Σερβίας κ.κ. Πορφυρίου (Perić, 1961) αλλάζει σταδιακά και βελτιώνεται η θέση της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής στη Μητρόπολη Βελιγραδίου-Κάρλοβατς.

Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος αυτής της εργασίας είναι η Σχολή Ψαλτικής Τέχνης «Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός», η οποία

¹⁶ Της ίδιας (2020), “Dijalog vizantijske crkvene i tradicionalne narodne muzike: Društvo ‘Mojsije Petrović’ iz Beograda”, *ibid.*, σ. 59.

¹⁷ Την περίοδο 1998-2001 τα Σάββατα η χορωδία έψαλε στις Θείες Λειτουργίες στον Ιερό Ναό Γεννήσεως της Υπεραγίας Θεοτόκου στο Καλεμέγκνταν (Βελιγράδι). Στο μοναστήρι του Αγίου Αρχαγγέλου Γαβριήλ στο Ζεμούν έλαβε μέρος στις ακολουθίες την περίοδο 2001-2002 και 2015-2017 και στο παρεκκλήσιο του Αγίου Λουκά του Αρχιεπισκόπου Συμφερουπόλεως στη Στρατιωτική Ιατρική Ακαδημία στο Βελιγράδι από το 2017 μέχρι σήμερα. Από το 2023 ο Ποπμιχάιλοφ τα Σάββατα ψέλνει με τους μαθητές του στην εκκλησία του Αγίου Συμεών του Μυροβλίτου. Στο ίδιο, σ. 59.

¹⁸ Blagojević (2019), σ. 23.

ιδρύθηκε το 2011 στο Νόβι Σαντ με την ευλογία του μητροπολίτου της Βαčka κ. Ειρηναίου (Bulović)¹⁹. Σ' αυτή τη σχολή, στις οποίες την ίδρυση συνέβαλε ο σημερινός μητροπολίτης του Šabac ο κ. Ιερόδεος, ακολουθείται πλήρως το πρόγραμμα των αναλόγων ελληνικών σχολών εκκλησιαστικής μουσικής. Ωστόσο, η διδασκαλία σε μεγάλο βαθμό διεξάγεται διαδικτυακά. Μία από τις δραστηριότητες της σχολής είναι η σύσταση ψαλτικής χορωδίας και ακολούθως η συμμετοχή της σε συναυλιακές αίθουσες. Στόχος αυτής της εργασίας είναι να επισημάνει τις τωρινές αλλά και τις αυριανές προκλήσεις των καιρών που αντιμετωπίζουν τόσο οι συμμετέχοντες μαθητές όσο και η σχολή.

Ο νυν μητροπολίτης του Šabac ο κ. Ιερόδεος μετά από εκμάθηση της βυζαντινής ψαλτικής στον δάσκαλο Βλάντιμιρ Γιοβάνοβιτς ως κοσμικός και μετά ως μοναχός στις ακολουθίες στην Ιερά Μονή των Αγίων Ταξιαρχών στο Konjilj, μαθήτευσε κατά την περίοδο 2009-2011 στην Αθήνα δίπλα στους δασκάλους Λυκούργο Αγγελόπουλο (1941-2014) και Κωνσταντίνο Αγγελίδη και πήρε το δίπλωμα ιεροψάλτη το 2011.

Τον Μάιο του 2011, ο Λυκούργος Αγγελόπουλος προσκλήθηκε να επισκεφθεί την Θεολογική Σχολή Βελιγραδίου, την Ιερά Μονή των Αγίων Ταξιαρχών στο Konjilj και τον μητροπολίτη κ. Ειρηναίο (Bulović) στο Νόβι Σαντ. Τότε, ο Αγγελόπουλος πρότεινε να ιδρυθεί μία σχολή στη Σερβία με πρότυπο τις σχολές βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής στην Ελλάδα. Έτσι, με την ευλογία του μητροπολίτη κ. Ειρηναίο (Bulović), το φθινόπωρο του 2011 ξεκίνησε η Σχολή βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής «Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός» στο Νόβι Σαντ.

Η πρώτη γενιά μαθητών που γράφτηκαν στο σχολείο τον Οκτώβριο του 2011 αποτελούνταν από άτομα που είχαν ήδη προηγούμενη γνώση και ήταν μαθητές του Βλαδιμίρου Γιοβάνοβιτς και του Νίκολα Ποπμιχάιλοφ. Δεδομένου ότι πολλοί από αυτούς γνώριζαν τη σημειογραφία της βυζαντινής μουσικής και έψαλλαν στην εκκλησία για πολλά χρόνια, χωρίστηκαν σε διαφορετικά έτη βάσει του βαθμού

¹⁹ Στο άρθρο μου, «Η “Νέα Μέθοδος” στο Βελιγράδι του 20^{ου} αιώνα – το παράδειγμα της χορωδίας “Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός”» (ό.π.), για πρώτη φορά αναφέρω τη σχολή «Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός» του Νόβι Σαντ.

γνώσης τους. Οι διδάσκοντες επιδίωκαν να πάρουν ένα πτυχίο, κάποιο επίσημο έγγραφο που θα επιβεβαίωνε την ψαλτική τους κατάρτιση. Οι συνομιλητές στην έρευνα μου έχουν μιλήσει για τη μεγάλη σημασία που είχε για αυτούς να έχουν το δίπλωμα υπογεγραμμένο από Έλληνες δασκάλους ψαλτικής.

Όπως λέει ένας από τους μαθητές της Σχολής του Νόβι Σαντ, «χρειαζόμουν επιβεβαίωση ότι βρισκόμουν στο σωστό δρόμο, αναγνώριση από τους Έλληνες δασκάλους της ψαλτικής, οι οποίοι έχουν την συνέχεια της παράδοσης».

Ως εκ τούτου, για πολλούς από τους πρώτους μαθητές που είχαν ήδη τις γνώσεις, το κίνητρο για την εγγραφή τους σε αυτό το σχολείο ήταν η επιθυμία να λάβουν δίπλωμα αναγνωρισμένο από το σερβικό κράτος, κάτι που μέχρι τις μέρες δεν έχει συμβεί.

Τα μαθήματα γίνονται μόνο τα Σάββατα. Έτσι έχει καθοριστεί, γιατί είναι από τις λίγες μέρες της εβδομάδας που η πλειονότητα των διδασκομένων μπορεί να συμμετέχει στα μαθήματα. Κάθε μάθημα διαρκεί μία ή μιάμιση ώρα. Μέχρι το 2021 τα δίδακτρα ήταν γύρω στα 70 ευρώ το χρόνο. Το 2022 η τιμή αυξήθηκε στα 100 ευρώ το χρόνο.

Υπάρχουν μαθητές όλων των ηλικιών, από τα παιδιά δημοτικού σχολείου μέχρι και συνταξιούχοι, ηλικιωμένοι 70 χρονών, αλλά ο μεγαλύτερος αριθμός μαθητών είναι μεταξύ των 30 και 50 ετών. Στην αρχή υπήρχε ξεχωριστό παιδικό τμήμα, αλλά μετά από λίγα χρόνια δημιουργήθηκε η μητροπολιτική παιδική χορωδία, όπου πλέον ψάλλουν όλα τα παιδιά της Μητροπόλεως.

Οι μαθητές είναι εξίσου γυναίκες και άνδρες, αν και μερικές φορές στην πρώτη τάξη υπερτερούν οι γυναίκες. Όπως είναι γνωστό στη Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία παραδοσιακά ψέλνει μεγάλος αριθμός γυναικών²⁰.

Γι' αυτό ακριβώς είναι περίεργο το γεγονός ότι αν και στο σχολείο πολύ γρήγορα ιδρύθηκε μια χορωδία αρρένων, ακόμη δεν έχει συσταθεί γυναικεία χορωδία αν και υπάρχουν εξαιρετικά ταλαντούχες ψάλτριες με σπουδές στη δυτικοευρωπαϊκή μουσική. Η έρευνά μου έδειξε ότι η γυναικεία χορωδία ακόμα δεν έχει συσταθεί για διάφορους λόγους. Καταρχάς, οι διδάσκοντες δεν προωθούν τη σύσταση

²⁰ Βλ. περισσότερα στο Blagojević (2015), σσ. 331-342.

γυναικείας χορωδίας γιατί δεν θα μπορούν να συμπάλλουν με αυτή – να θγαίνουν μπροστά. Επιπλέον, ο ιδρυτής του σχολείου και επί σειρά ετών ο κυριότερος δάσκαλος είναι μοναχός. Από την άλλη, οι καθηγητές δηλώνουν ότι οι περισσότερες διδασκόμενες είναι μητέρες που δεν έχουν αρκετό χρόνο για να αφιερώσουν στις πρόβες της χορωδίας. Ωστόσο, υπάρχουν φορές που οι μαθήτριες συναντιούνται και κάνουν πρόβες μόνες τους ανεξάρτητα από τους δασκάλους, ενώ πολλές φορές συμπάλλουν μαζί σε εκκλησιαστικές ακολουθίες χωρίς όμως να εμφανιστούν μαζί σε μία συναυλία, ώστε να θεωρούνται χορωδία!

Όσον αφορά την εθνική ταυτότητα των μαθητών η πλειονότητα είναι Σέρβοι/Σέρβες και η διδασκαλία γίνεται στη σερβική γλώσσα. Στην αρχή, ο μεγαλύτερος αριθμός μαθητών προερχόταν από το Νόβι Σαντ και τα περίχωρά του, καθώς και από το Βελιγράδι. Ωστόσο, χάρη στην τεχνολογία του διαδικτύου και τη διαδικτυακή διδασκαλία, σύντομα εμφανίστηκαν μαθητές από πιο μακρινά μέρη, λαϊκοί και μοναχοί. Τώρα υπάρχουν μαθητές από ολόκληρη την επικράτεια της Σερβίας (Leskovac, Vranje, Valjevo, Obrenovac, Arandelovac, Majdanpek, Kikinda κ.λπ.), από γειτονικές χώρες (Κροατία, Βοσνία και Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο) και από το εξωτερικό (Αυστρία, Γερμανία, Σλοβακία).

Εκτός από τους λαϊκούς, υπάρχουν μαθητές μοναχοί και μοναχές (από τις Ιερές Μονές Žiža, Ćelija Piperska, Jošanica, Draginac, κλπ.). Λόγω του μοναχικού βίου τους τα μαθήματα γίνονται διαδικτυακά και μόνο οι εξετάσεις διά ζώσης. Από την άλλη, υπήρχαν άνθρωποι που μνήθηκαν στην Ορθοδοξία μέσω της σχολής, κάτι που της δίνει ένα ιεραποστολικό-κατηχητικό χαρακτήρα.

Ωστόσο, στη Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία κυριαρχεί η σερβική λαϊκή εκκλησιαστική ψαλμωδία, γι' αυτό, εκτός από τη βυζαντινή ψαλτική, εισήχθη στο σχολείο από το 2017 και η διδασκαλία αυτής της ψαλτικής. Η διδασκαλία ψαλτικής σε αυτό το τμήμα γίνεται σύμφωνα με το πρόγραμμα των ανωτέρων θεολογικών σχολών και όλα τα άλλα μαθήματα γίνονται μαζί με το τμήμα βυζαντινής ψαλτικής. Ωστόσο, οι περισσότεροι μαθητές ενδιαφέρονται για την εκμάθηση της βυζαντινής μουσικής. Σύμφωνα με στοιχεία του σχολικού αρχείου για

το 2021-22, το σχολείο είχε 146 μαθητές και στα δύο τρέχοντα προγράμματα, εκ των οποίων οι 91 ήταν στο πρόγραμμα εκμάθησης βυζαντινής και οι 55 στο αντίστοιχο της εκκλησιαστικής λαϊκής ψαλτικής. Από την ίδρυση της σχολής στο τμήμα βυζαντινής ψαλτικής φοίτησαν 361 μαθητές και πήραν δίπλωμα οι 24. Ο αριθμός των ενεργών μαθητών στο έτος 2023/24 ήταν 105. Στο πρώτο έτος φοιτούν 87 μαθητές, εκ των οποίων οι 28 είναι καινούργιοι και οι 59 επαναληπτικοί. Η πολιτική του σχολείου είναι ο διδασκόμενος να μένει στην ίδια τάξη μέχρι να κατακτήσει πλήρως τη γνώση, κάτι που μπορεί να κρατήσει αρκετά χρόνια. Στην τελευταία τάξη, την πέμπτη, υπάρχουν μόνο 4 μαθητές.

Το πρόγραμμα του σχολείου είναι παρόμοιο με των ανάλογων σχολών και ωδείων στην Ελλάδα. Το κύριο μάθημα είναι η εκκλησιαστική ψαλτική. Επί δέκα χρόνια ο κ. Ιερόθεος δίδασκε την ψαλτική με βοηθό τον Βουκ Φίλλιπο Πόποβιτς, δηλαδή μέχρι το 2021, όταν εξελέγη επίσκοπος και έπειτα μητροπολίτης. Τώρα την ψαλτική τέχνη διδάσκουν ο διάκονος Vladimir Antić, ο Slobodan Bulatović και ο π. Srboľjub Ostojić.

Στο μάθημα της ψαλτικής τα μαθήματα είναι ομαδικά. Ο κ. Ιερόθεος έχει ηχογραφήσει όλο το υλικό που διδάσκεται και το έβαλε σε βάση δεδομένων στο Διαδίκτυο, στην οποία υπάρχει πρόσβαση μέσω του ονόματος του μαθητή και ενός προσωπικού κωδικού. Αυτό έκανε τη διαδικασία μάθησης πολύ πιο εύκολη, αλλά είναι επίσης απαραίτητο κάποιος να ακούσει τον μαθητή, να δει πώς το εντυπώνεται.

Τα υπόλοιπα μαθήματα είναι: τα βασικά της υμνολογίας, λειτουργικής και του τυπικού - ένα μάθημα που διαρκεί ενάμιση χρόνο, δηλαδή τρία εξάμηνα, το οποίο διδάσκει ο π. Μίλοβαν Krstić. Το επόμενο μάθημα είναι η εκκλησιαστική ανάγνωση, ένα μάθημα που διδάσκεται στο δεύτερο και στο τρίτο εξάμηνο. Πρόκειται για ένα πολύ βασικό μάθημα γιατί στην εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα, το σχήμα των γραμμάτων είναι εντελώς διαφορετικό σε σύγκριση με τη σύγχρονη σερβική γλώσσα, οπότε το μάτι χρειάζεται χρόνο για να το συνηθίσει.

Στο τρίτο έτος γίνονται μαθήματα τεχνικής φωνητικής, αλλά μόνο για επιλεγμένους προχωρημένους μαθητές. Αυτά τα μαθήματα διδάσκει ο Goran Strugar, καθηγητής της Ακαδημίας Τεχνών του

Νόβι Σαντ. Η ιστορία της εκκλησιαστικής μουσικής διδάσκεται στο πέμπτο έτος.

Οι συνομιλητές μου στην έρευνα επισημαίνουν ότι το βασικό πρόβλημα είναι ότι «αφού προερχόμαστε από διαφορετικό ηχητικό σύστημα, δεν μπορούμε να δώσουμε τη βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική με τον σωστό τρόπο». Ο π. Μίλοβαν Krstić λέει: «θρискόμαστε κάτω από τη συνεχή πίεση της ευρωπαϊκής μουσικής, ευρωπαϊκών συγκερασμένων διαστημάτων, κάτι που καθιστά ξένο τον βυζαντινό μουσικό ήχο και θέλει πολύ προσπάθεια για να ψάλλουμε τα σωστά διαστήματα».

Ο π. Μίλοβαν Krstić πιστεύει ότι το σημαντικό είναι να ακούσει κανείς τη βυζαντινή μουσική όσο το δυνατόν πιο πολύ και μετά να δουλέψει πάνω στην εκμάθηση. Το YouTube βοηθά πολύ στη διαδικασία της εκμάθησης, ειδικά το κανάλι της Θεολογικής Σχολής του Βελιγραδίου, όπου οι μαθητές μπορούν να ακούσουν βυζαντινή μουσική στην εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα.

Γενικότερα, μεγάλο μέρος της διδασκαλίας πραγματοποιείται στο διαδίκτυο, ειδικά κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Κόβιντ 19 και μετά. Η σχολή είναι παρούσα στα κοινωνικά δίκτυα, κυρίως στο YouTube, όπου υπάρχει το κανάλι της σχολής, το οποίο αργότερα μετονομάστηκε σε «Εκκλησιαστική Ψαλτική». Το σχολείο διαθέτει επίσης προφίλ στο Facebook και στο Instagram.

Μία από τις συνομιλήτριές μου στην έρευνα, η Ίβανα Arsenijević, είναι απόφοιτος αυτής της σχολής²¹. Κατά την άποψή της το πλεονέκτημα των μαθημάτων μέσω του διαδικτύου είναι ότι «όπως συμβαίνει με όλες τις άλλες διαδικτυακές δραστηριότητες, δεν χάνεις χρόνο στα μέσα μαζικής μεταφοράς και κάνεις το μάθημα από την άνεση του σπιτιού σου». Όμως η ίδια τονίζει ότι το πλεονέκτημα αυτό μπορεί να ντιστραφεί σε μειονέκτημα «εάν δεν υπάρχουν κατάλληλες συνθήκες στο σπίτι του μαθητή, π.χ. ένα δωμάτιο όπου μπορεί να είναι μόνος του κατά τη διάρκεια του μαθήματος».

Η Arsenijević προτιμά τα δια ζώσης μαθήματα, πιστεύοντας ότι υπάρχει «μια ενέργεια μετάδοσης που είναι αρκετά διαφορετική όταν οι άνθρωποι επικοινωνούν απευθείας και η οποία λείπει όταν η

²¹ Εκτός από αυτό είναι απόφοιτος και της Μουσικής Σχολής Βελιγραδίου, στο Τμήμα Εθνομουσικολογίας. Σπούδασε βυζαντινή ψαλτική την περίοδο 2015-2020, το πρώτο και το δεύτερο έτος διά ζώσης, και το 3, 4 και 5 διαδικτυακά.

επαφή γίνεται διαδικτυακά. Άλλο είναι να ψέλνεις σε κάποιον στην τάξη και άλλο να ψέλνεις στον άνθρωπο από την άλλη πλευρά της οδόνης, μέσω μικροφώνου. Υπό αυτή την έννοια, τα μικρόφωνα και η αλλαγή του χρώματος της φωνής μπορεί να μπερδέψουν και τα δύο μέρη».

Ο συνομιλητής μου στην έρευνα, καθηγητής θεωρητικών μαθημάτων στη σχολή, ο π. Μίλοβαν Krstić θεωρεί ότι από το πρόγραμμα της σχολής λείπουν μαθήματα που οι μαθητές, για τουλάχιστον δύο φορές την εβδομάδα, θα ψάλλουν ομαδικά μαζί με τον δάσκαλο. Πάρα ταύτα, υπάρχουν μαθητές που στον ελεύθερο χρόνο τους μαζεύονται και κάνουν πρόβες μαζί, ανεξάρτητα από την παρουσία δασκάλου.

Επίσης ένα πρακτικό ζήτημα είναι το γεγονός ότι οι μαθητές στο Νόβι Σαντ δεν έχουν πολλές ευκαιρίες να ψάλλουν σε ακολουθίες, γιατί η βυζαντινή μουσική υπάρχει μόνο σε δύο ή τρεις εκκλησίες (Αγίων Κύριλλο και Μεθόδιο, του Αγίου Νικολάου, των Αγίων Τριών Ιεραρχών). Από την άλλη, στο Βελιγράδι τα τελευταία χρόνια η κατάσταση είναι κάπως καλύτερη. Για αυτό και οι συναυλίες θεωρούνται μία κάποια λύση.

Η ανδρική χορωδία της σχολής έχει αρκετές συναυλίες στο ενεργητικό της στη Σερβία και στο εξωτερικό. Έτσι, με την ευκαιρία της επετείου της δεκαετίας της λειτουργίας της σχολής, στις 2 Ιουλίου το 2023, διοργανώθηκε στο πνευματικό κέντρο “Edšeg” στο Νόβι Σαντ συναυλία με 22 ψάλτες - μαθητές, υπό τη διεύθυνση του δασκάλου τους, διακόνου Δρ Βλαδίμηρου Antić.

Η έρευνά μου έδειξε ότι η εκπαιδευτική δραστηριότητα αυτής της σχολής έφερε καρπούς, βγάζοντας γενιές νέων ψαλτών όχι μόνο στη Σερβία, αλλά και στην ευρύτερη στην περιοχή των Βαλκανίων. Ο ζήλος και η αφοσίωση των διδασκόντων δίνει μεγάλο βάρος, όπως οφείλει, σε εις βάθος «αναλύσεις» και σε ένα φρενήρη ρυθμό εκμάθησης μίας «εισαγόμενης» από την Ελλάδα διδακτέας ύλης που είναι ανθρωπίνως αδύνατο να καλυφθεί κατά την πενταετή διάρκεια των σπουδών, κάτι που ως συνέπεια έχει καθυστερήσεις στις αποφοιτήσεις πτυχιούχων ψαλτών. Επίσης, η προσήλωση για μία σε βάθος ανάλυση του ψαλτικού κειμένου αναπόφευκτα οδηγεί σε μία σχετική παραμέληση της εκμάθησης πρακτικών γνώσεων, για παράδειγμα τα προσόμοια, κάτι που είναι απαραίτητο, καθώς στην εκκλησιαστική

σλάβικη γλώσσα καθίσταται πιο δύσκολη η απόδοσή τους, καθώς οι στίχοι δεν συμπίπτουν μετρικά με τις μελωδίες των ύμνων.

Εν ολίγοις, σε αυτά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της, η σχολή ισορροπεί μεταξύ της διδασκαλίας μιας πολύ καλά εντυπωμένης γνώσης και ενός διδακτικού φορμαλισμού, αποτέλεσμα της ελληνικής ψαλτικής επιρροής. Οι αριθμοί μεταξύ εγγεγραμμένων και πτυχιούχων σε σχέση με τα δώδεκα χρόνια λειτουργίας της σχολής έχουν και αυτοί μία διπλή ανάγνωση. Από τη μία υπάρχει μεγάλη συμμετοχή και μεγάλο ενδιαφέρον, από την άλλη, είναι σχετικά λίγοι οι τελειόφοιτοι και πτυχιούχοι ψάλτες.

Εν κατακλείδι, η σχολή Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός είναι μία φρέσκια και πολλά υποσχόμενη προσπάθεια εκ νέου καλλιέργειας στη Σερβία μιας μουσικής με μεγάλη παράδοση που πηγαιίνει σε βάθος αιώνων. Ο ζήλος, η σοβαρότητα και οι εμβριθείς αναλύσεις πάνω στη διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής που οι διδάσκοντες μεταλαμπαδεύουν στους μαθητές τους, αποτελούν μία απτή απόδειξη ότι η ιστορικής σημασίας επανεκκίνηση αυτής της μουσικής στη Σερβία θα έχει ένα λαμπρό μέλλον!

Gordana Blagojević

The Present and Future of the School of Chanting Art, “Saint John of Damascus”, in Novi Sad, Serbia

Byzantine church music has been present in the liturgical practice of the Serbian Orthodox Church since the Middle Ages. Various socio-historical factors contributed to the fact that this chanting tradition has not had an uninterrupted presence, especially during the 20th century. However, since the late 1980s and early 1990s, a revival of Byzantine music has been observed in the Serbian Orthodox Church. The teaching of Byzantine chanting art mainly takes place in monasteries and parishes. The focus of this paper is the School of Chanting Art “Saint John of Damascus”, founded in 2011 in the church community of Novi Sad, in the Holy Metropolis of Bačka. This school, whose founding was supported by the current Metropolitan of Šabac, Hierotheos, fully follows the

curriculum of Greek church music schools. However, teaching is largely conducted online. One of the school's activities is the formation of a chanting choir, which then participates in concert halls. The aim of this paper is to highlight both the current and future challenges faced by both the participants and the school itself.